

תנטוס-פוליטיקה : דיאלקטיקה של חיים ומוות בצל הכיבוש

הוניידה ראנס

המחלקה לסוציולוגיה ואנתרופולוגיה, האוניברסיטה העברית בירושלים

בראשית דבריי אביא את עדותו של סלימאן קסראווי, מורה בן חמישים, נשוי ואב לחמישה ילדים. העדות, שפורסמה באתר האינטרנט של ארגון בצלם,¹ מתארת את ההוצאה להורג של מחמוד אל-דבעי, שהיה פצוע וחסר אונים, ואת השימוש בפלסטינים כמגנים חיים. האירוע התרחש בכפר ראבא במחוז ג'נין ב-3 בדצמבר 2004. כך מספר סלימאן:

ביום שישי, 3.12.2004, הייתי בבית שלי. הבית נמצא בצדה הימני של הכניסה המערבית לכפר מכיוון אל-זבאבדה. בסביבות השעה חמש בבוקר, שמעתי קולות מוזרים מתחת לבית, המולה של אנשים וקולות בעברית. לא הבנתי את הדיבורים כי אני לא מבין עברית, אבל הייתי בטוח שהם לא היו בערבית. שמעתי גם רעש מנוע של רכב. אחרי כמה דקות התפללתי את תפילת השחרית, וחזרתי למיטה. חשבתי שלא קרה כלום, ובגלל זה לא הערתי את הבנים שלי. בסביבות חמש ורבע שמעתי פיצוץ מתחת לבית ושש או שבע יריות. הבנים שלי ואשתי התעוררו. כולנו התאספנו בסלון. הבנו שאנחנו חייבים לצאת מהבית. אחרי שכולנו התלבשנו שמעתי קריאות ברמקולים לכבות את האורות, וככה עשייתי. אחר כך שמעתי קול של פיצוץ רחוק מהבית. אחרי עשר דקות בערך, בסביבות חמש וחצי, שמעתי דפיקות על הדלת ומישהו קרא לנו לפתוח. שאלתי מי זה, והחיילים צעקו "תפתח את הדלת". כשפתחתי את הדלת ראיתי כעשרה חיילים עומדים על המדרגות. אחד מהחיילים ביקש ממני לאסוף את כל בני המשפחה לתוך חדר אחד. כולנו התאספנו בחדר השינה. החיילים נכנסו, ובעקבותיהם באו עוד כשלושים חיילים. הם הורו לי לפתוח להם את הדלת לגג. רוב החיילים עלו לגג, וכעשרה נשארו בתוך הבית.

אחרי שהחיילים התפזרו בבית ועל הגג אחד החיילים קרא לי "אתה, בוא הנה". אחד החיילים ליווה אותי למטה במדרגות. החייל ניגש אתי לפינה הדרום-מזרחית של הבית והצביע על הבית של השכן, טאייל אל-בזור. הוא אמר לי "יש שם מישהו שאני רוצה שתביא לכאן". הלכתי לכיוון הבית של אל-בזור, וכשהתקרבתי לשם ראיתי את טאייל, בעל הבית, עומד

* הדברים הוצגו לראשונה בכנס בנושא "קולוניאליות ופוסטקולוניאליות בישראל", שהתקיים במכון ון ליר בירושלים ב-20-21 במארס 2005.

1 ראו http://www.btselem.org/Hebrew/Testimonies/20041203_Suspected_Execution_by_IDF_of_Raba_in_Jenin_Witness_Suleiman_Qasrawi.asp

מול הבית שלו. אמרתי לו "בוא הנה. רוצים אותך". הוא ענה לי "לא רוצים אותי. הם רוצים צעיר אחר, מבוקש פצוע שנמצא ליד הפינה של הבית". אני וטאייל ניגשנו יחד אל הצעיר המבוקש, ששכב על הרצפה. ניסינו להרים אותו אבל לא הצלחנו מרוב פחד והתרגשות. כשניסינו להרים אותו שמתי לב שיש לו אקדח במכנסים. לקחתי את האקדח ביד והרמתי אותו כדי שהחיילים יראו אותו, ואמרתי להם בקול רם שיש לו אקדח. אחד החיילים אמר לי להביא לו את האקדח. לקחתי את האקדח והלכתי לכיוון החיילים שהיו מתחת לבית שלי. תוך כדי ההליכה החייל הורה לי פעמיים לזרוק את האקדח ואחר כך להתקדם שוב לכיוונו ולהרים אותו.

כשהגעתי למרחק של כחמישה מטרים מהחיילים, אחד מהם הורה לי לזרוק את האקדח. כשזרקתי את האקדח אמרתי לחייל שאנחנו לא יכולים לסחוב את הפצוע. החייל ביקש ממני להביא את תעודת הזהות של הפצוע. חזרתי אליו. הוא היה פצוע קל בצוואר, נדמה לי שמצד ימין. אמרתי לו שהחיילים רוצים את תעודת הזהות שלו. הצעיר אמר שאין לו. חזרתי לחיילים ואמרתי להם את זה. החייל שנתן לי קודם את ההוראות הורה לי לחזור ולהביא את הפצוע.

חזרתי אל הפצוע. טאייל עדיין עמד לידו. שנינו הרמנו יחד את הפצוע. כשהיינו באמצע הדרך החיילים שהיו בבתים האחרים התחילו לצעוק והורו לנו להניח את הפצוע על הקרקע. הנחנו אותו באמצע הדרך בין הבית שלי לבית של טאייל. החייל שהיה מתחת לבית שלי דרש שנביא את הפצוע אליו. אמרתי לו שאני לא יודע למי אני אמור לציית. הוא אמר לי "תעשה מה שאני אומר והאחרים ישתקו". הרמנו את הפצוע שוב וסחבנו אותו עד שהגענו למרחק של 10–12 מטרים מהפינה של הבית שלי, שם עמדו החיילים. כשהגענו לשם אחד החיילים הורה לי להוריד אותו על הארץ. הורדנו אותו. החייל הורה לנו לגשת אליו וצייתנו. הוא הורה לי להרים את הבגדים של מחמוד ואני סירבתי כי זאת בושה וזה אסור על פי הדת. אמרתי לחייל שהפצוע שוכב על הרצפה. החייל אמר לי שיש מכשיר טלפון בתוך הכיס שלו ושאני צריך להביא אותו. ניגשתי אל הצעיר ושאלתי אותו אם יש לו טלפון, והוא ענה שהטלפון נמצא בכיס שלו. הוא אמר לי "תקצר להם את הדרך, ותגיד להם שקוראים לי מחמוד אל-דבעי". לקחתי את הטלפון מהכיס של מחמוד וגם קופסת סיגריות ומצית שהיו שם, ומסרתי אותם לחייל. אמרתי לו שהשם של הצעיר הוא מחמוד אל-דבעי.

החייל לקח את מכשיר הטלפון, התקשר דרכו ואחר כך צעק "בוא הנה". הוא לקח אותי אל מאחורי חדר המדרגות, והורה לטאייל ללכת לכיוון הבית של השכן, עבדאללה אל-בזור. אחרי פחות מדקה נורו חמש או שש יריות. אחרי זה החייל שדיבר אתי צעק "די". הירי הופסק. החייל הורה לי ללכת הביתה. נכנסתי לחדר שבו היו הבנים שלי ואשתי. החיילים היו עדיין בתוך הבית. אחד החיילים אמר לי שבעוד חצי שעה הם יעזבו את הבית. כעבור פחות מחצי שעה, החיילים הסתלקו מהמקום.

ניגשתי מהר אל החלון כדי לבדוק מה קרה לצעיר הפצוע. הצבא היה שם עדיין. ראיתי את הצעיר שוכב על הרצפה. בערך בשעה 10:15–07:10 הצבא עזב את המקום. ניגשתי מיד אל

הצעיר. הוא היה מת. הראש שלו היה פגוע וראיתי סביבו דם וחלקים מהמוח שלו ומעצמות הגולגולת.

כאן תם הסיפור והחלו סיפורים חדשים, שרבים מהם לא יזכו לעדות ולא יתפרסמו אלא בצורת מספרים, סטטיסטיקה דוממת. חֶשְׁבוּ עַל עוֹד 3,441 הרוגים שאין מי שיספר את סיפורם — סיפורים חסרי קול או זכות דיבור. לא נשמע את עדויותיהם של 341 ילדים הרוגים בני יומם עד 14, את סיפוריהם של 307 הרוגים בני 15–17, את עדויותיהם של 86 אנשים שגססו למוות במחסומים או את סיפוריהם של 211 אנשים שחוסלו במשפטי שדה. המוות הפך לשגרת החיים הוודאית היחידה תחת הכיבוש, ועל השגרה הלוא איננו נוהגים לשאול מדוע כך הם פני הדברים. התשובה הרי ברורה: יש כיבוש, ותחת הכיבוש יש תוהו ובוהו, אנטי־מבנה. הכיבוש הוא מצב חירום מבני, ובמסגרת מציאות חירום אין טעם לדון במקרה הבודד, שהרי אין דבר כזה. במציאות חירום יש טוטליזציה והגופים מרוכזים אל תוך גוף אחד, בעל פנים מגוונים.

התרגלנו. מחשבותינו עמוסות בסמלי הכיבוש. אנו מוצפים באינספור הפרות של החוק הבינלאומי. עיינו עייפו מתמונות גדר ההפרדה, הרומסת את שגרת חיינו ודורסת את מטעי הזית ואת הכביש הראשי ההיסטורי בין רמאללה לירושלים. למדנו כבר להבין שבתינו ניצבים בצדה האחד של הגדר ואילו בתי הספר של ילדינו בצדה האחר. איננו מתרגשים עוד מן התמונות של שאריות הגופות הנפוחות, שהפלסטינים אוספים בהמולה לא מעטה; איננו מתרגשים מן הבתים ההרוסים או מן המעצרים המינהליים הקולקטיביים. מיצינו את הדיבור במושגים כגון אפרטהייד, כיבוש לא חוקי, גטואיזציה ופשעים נגד האנושות. ואף על פי כן, ואולי דווקא משום כך, האם אין עלינו לחזור לנקודת ההתחלה ולבחון מחדש את השאלות הנאיביות כביכול — מהו כיבוש? כיצד הוא מתנהל? ובלשון מצוחצחת יותר, המנסה לחמוק מן הנאיביות ולהציג את עצמה בתור חוכמה מהודרת וטרנסצנדנטית, אשאל מהי הפרדיגמה שבאמצעותה נוכל להמשיג את האתוס של הכיבוש ואת כלכלת הכוח של השליטה. רבות נכתב על כך, אולם דומני שלא נעשה ניסיון של ממש לחדור אל ההיגיון המכונן את היחסים בין כובש לנכבש. בעמודים הבאים אנסה לעשות זאת.

בעקבות ספרו של ג'ורג'יו אגמבן, *Homo Sacer*² וספריו של מישל פוקו, תולדות המיניות: הרצון לדעת³ ו-*Society Must be Defended*⁴, אני טוענת שקיומו של הכיבוש והתנהלותו מבוססים על דלדול קיומו החברתי של הסובייקט הנכבש למעמד של סובייקט

² Giorgio Agamben, 1998. *Homo Sacer: Sovereign Power and Bare Life*. Stanford, California: Stanford University Press.

³ מישל פוקו, 1996. תולדות המיניות: הרצון לדעת, תרגם מצרפתית גבריאל אש, הקיבוץ המאוחד, תל-אביב.

⁴ Michael Foucault, 2003. *Society Must be Defended: Lectures at the Collège de France, 1975–1976*, trans. David Macey, New York: Picador.

ביולוגי ותו לא, סובייקט שהפוליטיזציה העיקרית שהוא חווה היא דווקא הפוליטיזציה של המוות.

במדינה תקנית, הכוח ממקם את עצמו בכיו-פוליטיקה, בלשונו של פוקו. "הכוח ממקם את עצמו במישור החיים, המין, הגזע, במישור של תופעות אוכלוסייה רחבות היקף". הכוח ממקם את עצמו בפיתוח טכנולוגיות שיבטיחו את ייצורו של אדם בריא ואיכותי – האזרח הטוב הממוצע. אולם במסעו ממדינת הלאום אל אותם מקומות מעורפלים ואל אותן טריטוריות כבושות, עובר הכיו-כוח מוטציה, והוא ממקם את עצמו במישור המוות. במקום כיו-כוח נולד תנטוס-כוח. היכולת להכפיף את הכבושים, לשלוט בהם ולנהל אותם אינה נתמכת ואינה יכולה להיתמך על ידי עקרון ניהול החיים. תחת זאת, דווקא האיום המתמיד במוות, והפיכת חוויית המוות לחוויה אקזיסטנציאלית קולקטיבית, מאפשרים להמשיך ולשלוט באחר. המוות הופך למישור שאליו מתנקזים היחסים בין השולט למתנגד.

מקורה של התנטוס-פוליטיקה אינו במישור הפסיכולוגי או התרבותי של השולט. תחת זאת, התנטוס-פוליטיקה היא התוצאה המיידית של המיון לקטגוריות חברתיות ושל הרצון לטפח קבוצה חברתית אחת על חשבון הקבוצות האחרות. התנטוס-כוח בא לידי ביטוי לא רק בהוצאה להורג הלכה למעשה, אלא בשימוש תדיר באיום ההמתה ובהפיכתה לאפשרות השיטור והמשמוע הלגיטימית והעליונה, או במילים אחרות: הפיכתה לאתוס הפוליטי של הכיבוש.

לגבי סובייקט שהוא אזרח, מישור החיים הוא שדה הפעולה הפוזיטיבי. המתתו של אזרח נחשבת למעשה חריג, והזכות להמיתו מוקנית למדינה ולשליחיה מתוקף ההכרח להגן על עצם קיומו הפיזי או הפוליטי של הקולקטיב.⁵ לעומת זאת, הסובייקט הביולוגי ממוקם מחוץ לתחום האזרחות התקנית, ברצועות גזעיות ובטריטוריות פוליטיות הנשלטות בידי הכוח, למשל במציאות של קולוניאליזם או של כיבוש צבאי. מישור החיים של הקבוצה הנשלטת אינו מעניין את הכובש; איכות החיים של הנשלטים היא בדיחה ולא חלק מן הלקסיקון. עיקר השיח של הכובש מושקע בהטיית הוויכוח ממישור החיים אל ויסות המוות. הכובש מנהל דיונים משפטיים וחוקתיים על התנאים שבמסגרתם אפשר להרוג, על הכלים שבהם יש להשתמש, על המומחים המשפטיים שעמם יש להתייעץ, על היחידות הצבאיות שיש לגייס, על האימונים שיש לנקוט ועל הדוברים שיש להכשיר.

הכיו-פוליטיקה – על כל הביקורת הפוקויינית הגלומה במונח – היא פריבילגיה ואף חלום בעבור הנכבש. הנכבש יכול רק לחלום על השגת נספח פוליטי לחיים הביולוגיים ועל הרחבה של שטח הקיום שלו מעבר להישרדות. הביורוקרטיזציה של המוות מפזרת את הכוח בין כוחות המורשים להרוג בלי שייחשבו רוצחים לבין סוכני הסברה ופרשנות, המספקים את הרשת הערכית של ההמתה. אולם בשונה מצורת ניהול הכוח במדינה "תקנית",

⁵ עם זאת, במקרה של האזרח המוגזע, הכוח מופעל למניעת גדילתו והתפרצותו. זוהי פעולה של שימור חיים סטטיים, הנחשבים נסבלים כל עוד אינם מאיימים על השליטה הבלעדית של קבוצת הסובייקט האזרח.

הרי בהקשר של כיבוש קולוניאלי – שבו הכובש איננו רק טנק ורובה, אלא גם כוחות המיישבים את האדמה, תופסים את הגבעות ומעבדים את ארצו של הסב הקדמון – כל צאצא של הגזע הכובש הופך בעצמו לריבון, שבידו להמית, ליטול חיים, להחריב מטעים ולשרוף עצים, בלי שמעשיו ייחשבו פליליים. כי במצב של כיבוש, שבו המדינה הכובשת שולחת את אזרחיה ליישב את הטריטוריה הנכבשת, המאוכלסת באנשים עוינים ובצדק, המתנחל הוא פקידו של הריבון הגדול. המתנחל אינו יכול להיות פורע חוק, שהרי הוא עצמו החוק. הריבון הגדול, החוק־האב, תמיד ימצא בשבילו דרך מילוט, לעתים עוקפת ומתוחכמת, שתבטיח את שילובו מחדש באותו מקום, באותו בית ובאותה אידיאולוגיה. במקום תווית של רוצח הוא יישא תווית של קורבן מתגונן.

ומה באשר לסובייקט החי תחת הכיבוש? הזכות להמיתו מוקנית לכובש ולאזרחיו מעצם מוצאם, דמם או מיונם בהיררכיה האנושית שקבע הכיבוש. הסובייקט הנכבש חווה את המוות בעיקר כצורה של הפקעה פוליטית. המוות מורד מעמדתו המטאפיזית והאקזיסטנציאלית ונחווה כהמחשה לטוטליות של הכיבוש. הכיבוש לא רק מדלדל את החיים לחיים חשופים (Bare Life) ומדרדר את הסובייקטים להומו סאקר, הוא אף הופך את משמעות החיים והמוות: החיים הופכים לגורל ביולוגי ואילו המוות הופך לחוויה פוליטית. תחת הכיבוש, החיים אינם נחשבים לזכות מובנת מאליה; הכובש "נותן" את החיים לנכבש רק בתנאים מסוימים. במסגרת היחסים בין מדכא למדוכא – במציאות גזענית או במציאות קולוניאלית – החיים "ניתנים" לנשלט. המפקד יעניק לפועל אישור כניסה, או ייתן לחולה הסרטן אשרת נסיעה לקבלת טיפול רפואי; ובאותה נשימה הוא ימנע מסבתא שלי, בת ה-77, לבקר את בתה החיה בישראל, כיוון שלפני 15 שנה היא הפרה את החוק ולא גירשה את נכדתה בת העשר מביתה לירדן משפג אישור השהייה שלה.

תחת הטוטליות של הכיבוש, חיי הנתינים מופקעים. הם נתונים לאיום מתמיד של מוות, שהופך לצל קבוע המלווה אותם. המוות רק מושהה שוב ושוב לרגע ועוד רגע. ההשהיה המתחדשת של המוות אינה נובעת ממצפוננו של הריבון או מנדודי השינה שלו. נהפוך הוא: ההשהיה היא תוצר כלכלי מובהק של חישובי רווח והפסד ושל מאמץ ליעול השיטה. דווקא רגע ההשהיה הוא הרגע שאליו מתנקז כל הכוח: הכוח מאכלס את רגע ההשהיה בסימנים מסועפים, ברורים ומוסווים של איום במוות, כצל מלווה מתמיד. נוכח האיום במוות, מתן החיים הופך ל"טובה" כבירה.

בהקשר זה, להיות פלסטיני פירושו להיות מודע לכך שבכל רגע של חיכוך אתה יכול להפוך לגופה, אלא אם ילמד הפלסטיני לא להפריע לאינטרסים של הכובש, ייכנס מרצון או מתוך השלמה למצב של תרדמת פוליטית ויקבל את מעמדו כסובייקט ביולוגי, נטול פוליטיקה. כך ייאות הכובש לתת לנכבש חיים, בעודו מתחזק את המוות כאיום מתמיד וכמקור מכונן של יחסיו עם הנכבש. מדיניות החיסול היא היישום הרדיקלי של כוח ההמתה, והיכולת לתת לחיות היא ההגשמה של התנטוס-פוליטיקה במיטבה.

